

İÇİNDEKİLER

Önsöz yerine (3)

Giriş: “Yetkin Akıl” (YA) tam olarak nedir ve niçin olmazsa olmazdır? (4)

1. Supercollective Intelligence (6)
2. “Sözde Düşünme” (*false-pseudo thinking*) (9)
3. Ön-düşünmeye Fırsat Bırakmamak! (13)
4. Kolektif Akıl ve Kolektif Kibir (16)
5. Kendini değiştirmek niçin güçtür? (18)
6. Trajik Kibir (20)
7. Akıl ya da Kavrama Gücü (23)

ÖNSÖZ YERİNE

2017de oluşan ve misyonu (<https://bit.ly/3D3O8co>) adresinde açıklanan Birleşik Akıl Ağı (BAA)nın çalışmalarından birisi de Yetkin Akıl (YA) üretimi idi.

Bu amaçla geliştirilen bir algoritma uyarınca, ortak akılla belirlenen bazı sorunlara çözüm ipuçları üretilmek amacıyla bir dizi test yapıldı. Bu testlerden 10uncu (T10) için açıklamalar <https://bit.ly/3XXwyPc> adresine tıklanarak açılabilir.

Buna göre 7 kişilik bir ekiple yapılan çalışma <https://bit.ly/3XXwyPc> adresinde olup, belge vakti sınırlı olanlar için 3 sütun halinde yazılmıştır.

Bu ilk girişimden iki ay sonra Test 12 adıyla ve katılımcıların fikir üretimlerini artırmak amacıyla yeni bir model uygulandı. **Ardışık Koşullar Ekleyerek Sıkıştırma** adlı modelin açıklaması <https://ggle.io/41Yq> adresinde; uygulaması ise <https://ggle.io/3zfY> adresindedir.

Süper Tahmin (Super Forecaster) kitabındaki (Turnuva) fikrinden yararlanarak Yetkin Akıl üretimi -ve YA kavramının yaygınlaştırılması- için bir turnuva yapılması düşünüldü. Açıklaması <https://ggle.io/3PUB> adresindedir. O tarihte duyurusu yeterince yapılamayan fikir için bugün daha çok şans var gibi görünüyor. İstanbul Kent Üniversitesi ile yapılan ve iki alanda işbirliği (İnovasyon ve Yetkin Akıl) öngören çalışma YA için bir yaygınlaşma fırsatı olabilir.

Bu eKitaptaki derleme, 2021-23 arasında YA konusunda yazılmış çeşitli yazıları içeriyor; bir yandan da yeni yaklaşımlar deneniyor. 2017de bulunmayan bir imkan penceresi ise Yapay Zeka modelleri ile ortaya çıktı. Örneğin oluşturulacak sorun çözme ekiplerine YZ'nin da ayrı bir oyuncu olarak katılması artık mümkün.

Bütün bu süreç net olarak bir şeye işaret ediyor: Halen harekete geçirebildiğimiz akıl düzeyi ile bu topraklarda, dengeli bir “karşılıklı bağımlılık” ilişkileri içinde tutunabilmek güç görünüyor. Buna göre YA üretimi konusu yalnız Beyaz Nokta'nın değil bireysel, kurumsal ve/ya toplumsal varoluşumuzu önemseyen herkesin meselesidir.

14 Nisan 2025
M.Tınaz Titiz

Giriş. “Yetkin Akıl” (YA) tam olarak nedir ve niçin olmazsa olmazdır?

YA şöyle tanımlanabilir: “Bir durumu kavramak, sonra da o durumun içerdiği sorunlara çözüm(ler) üretmek üzere, birden fazla ve akıllarını (kavrama güçlerini) sınırlayan daraltıcılarını askıya alabilen kişi içindeki en yaratıcı ve bilgili akıllardan ve Yapay Zekadan da yararlanarak oluşturulacak akıl düzeyi. Yetkin Akı karakterize eden iki özellik, YA oluşturma kümesindeki bireylerin bilgi ve zekâ düzeylerini aşabilen sıradışı kavrama gücü ve yine sıradışı çözüm üretme gücüdür.”

İyi, güzel; bundan bize ne ki?

Bu omuz silkmenin ardındaki kabûlleri tahmin edebiliriz. “Sokaktaki insan için mesele sorunu kavramak ya da çözüm üretmek değil ki, biz sorunları da çözümlerini de biliyoruz. YA’n yaptırım gücü var mı sen onu söyle.”

Entelektüel ve/ya belli konularda uzman olanlar ise, uzmanlık alanları içindeki konularda neler yapılması gerektiğini iyi biliyor ve o alandaki yetkinliklerinin, uzmanlık dışı alanlardaki sorunlar için de bir çözüm olacağını varsayıyor olabilirler.

Sokaktaki insanın arka plandaki kabûlü, “aslolanın icra edebilme (yaptırım) gücü olduğu; buna sahip olan bir kişi ya da grubun sorunları çözebileceği”dir. Yani düz Türkçe ile “yaptırım gücü yüksek bir kişi” (tanıdık geldi mi?).

İşte bu nedenle herkes bir şeylerin başı olmaya soyunuyor. Daha açıkçası ülkemizde *tek adam rejimi* değil *tek adamlar rejimi* ve *de tek adamlık için yanıp tutuşan* binler var. Her kurumun (çoğunun) başındakilere ve oralar için sıra bekleyenlere, makam odalarına, saraycıklarına, çevrelerine davranışlarına, kibirlerine bakınız. Hepsinin ortak yanı sorunları kavradıklarına ve çözebileceklerine duydukları güçlü inançtır. Bu denli büyük bir sorun stoku karşısında Yetkin Akıl ihtiyacının hiç duyulmamış olmasının ardında bu gerçek olmalı.

Mevcut durumda ihtiyaç nedir?

‘Mevcut durum’ belirsiz bir terim. Daha belirli olabilmek için mevcut durumun başat özelliğini belirten bir kavram gerek. O da ‘asimetri’dir. Başa çıkılması gereken sorunlar, yaptırım gücü daha yüksek bir dizi aktör tarafından yaratılmış ve sürdürülmekte olup, bunlarla baş etme durumunda olanlar ise her açıdan asimetriktir. Ayrıca da -biraz dağınık olsa da-, asimetrik taraflardan birisinin kullandığı akıllar içinde oldukça gelişkin akıllar olması ihtimali de yüksektir. O halde bütün bu asimetriyi dengeleyip tersine çevirebilecek bir Yetkin Akıl’a ihtiyaç vardır’

Bu durumda -mevcut durumdan yakınmalar- veya meli/malı türü ihaleci tutumlar ya da soruna yol açanlara yönelik caydırma amaçlı -ileride yaptırım gücü elde edilince yapılabilecek hesap sormalar- hariç tutulursa, sorunları çözme yolunda ciddi bir çaba yoktur denilebilir. Bunun nedeninin, ileri sürülebilecek çözüm önerilerinin çok büyük çoğunluğunun, ortak akıl, istişare vb terimlerle süslenmeye çalışılsa da ‘tek akılların eseri’ olduğu tahmin edilebilir. (Bunun iki basit nedeni ise: Çok sayıda fikir toplansa dahi, bunların hepsinden daha değerli bir bileşik fikir elde edebilecek (içinde dağınık olarak altın bulunan taş toprak yığınının altınları ayırmak gibi) bir ‘teknoloji’ geliştirilememiştir.. En ileri teknik, anket ve/ya moderatör aklı ile süzmektir. İkinci ise, bir turda toplanan fikirlerin, çeşitli turlar boyunca zenginleşmesine imkân verecek bir algoritma kullanılmayıdır.) Buna göre herhangi -basit görünümlü- bir soruna dahi sürdürülebilir bir çözüm aramanın ilk ve olmazsa olmaz adımı, *daha yetkin bir sorun anlama ve çözme aklı* oluşturmaya çalışmaktır. Bunun göz ardı eden girişimler ancak sorun kaynaklarına zaman kazandırır ve de kazandırıyor.

Peki o halde hemen YA oluşturalım!

Genelde ‘akıl’ sözcüğü insanla, daha özelde ise ‘kişinin kendi aklı’ ile özdeşleşmiştir. YA ise bu bireysel akıllara zımnen bir tehdit, en azından aşığılama olarak algılanıyor. Bu nedenle ilk adım bu saklı kibirden kurtulmak olmalıdır. Bu yapılmadan YA geliştirme çabalarına yapılacak davetler hep aynı şekilde cevap alacaktır: “Tamam o zaman aklımıza gelenlerden daha farklı ne yapılabilir söyle”. Bu cümle kişinin kendi aklına olan derin bağımlılığının net ifadesidir.

Eğer bu iç tuzakları aşabilen kişilerden oluşan bir küme oluşturulabilir ise, öncelikle *bireysel akılların aldatıcılığından* emin olabilmeleri için bazı örneklerle (bkz. <https://bit.ly/3WA9OlB>, sayfa 1) karşılaştırılmalıdır.

Sonrasında gerçek ve kümedekilerin çözümü yolunda ileri düzeyde motive olabilecekleri bir sorun seçilir. Bu nokta önemli olup, genel eğilim olabilecek “*önce basit bir örnekte deneyelim*” eğilimine kapılmamak gerekir. Çünkü, küme üyelerinin potansiyellerini harekete geçirme motivasyonları, sorunun karmaşıklığı ile doğru orantılıdır.

Her küme katılımcısı, sorunu ‘tüm katmanlarıyla’ anlayıp bir yandan da çözüm ipuçları geliştirebilmek için, genellikle fikirlerine değer verdiği kişilerden oluşan ayrı birer ağ oluştururlar.

Her katılımcı bilgi edinebilmek için çeşitli YZ araçlarından yararlanır.

Bütün bu süreçte istisnasız olarak her an küme üyeleri arasında çok yönlü bir etkileşim sürer.

Küme üyelerinin herhangi bir nedenle düşüncelerini -açık veya örtülü olarak- dayatması, “*sürekli arayış içinde olma tutumundan uzaklaşması*” halinde, moderatör ya da diğer üyelerce uyarılır.

Kümenin arayış süreci boyunca bulunabilecek çözüm ipuçlarının ‘yapılabilirliği’ konusundaki olası güçlük / imkansızlıklara takılmamak gerekir. Bir durumda imkânsız görünen bir ipucunun bir değişiklikle imkânli hale geldiği yukarıda verilen örnekte gösterilmişti (<https://bit.ly/3WA9OlB>).

Kümenin çalışmalarının verimli olabilmesi ve başka kümelerce de tekrarlanabilmesini teminen bir yönerge hazırlanır.

1. Supercollective Intelligence¹

Bu alandaki yüzlerce kaynaktan birisi dahi, “*tek akıllarımızın egemen olduğu devrin*” -bir şartla- kapandığının sinyallerini veriyor. O şart da gelip geçmiş milyarlarca insan içinde iki elin parmaklarını dahi bulmayan kişilerin (*Newton, Darwin, Einstein, Tesla* gibi) söz konusu olmasıdır. Hatta denilebilir ki bir süperkolektif zeka söz konusu ise onun da ancak o tür insanlara yeni düşünce kapılarını açabilecek kolektif zekalar yoluyla mümkün olabileceğidir.

Bu tür zekalar kuşkusuz kişilerin gündelik hayat sorunlarını çözmek için gerekli olan değildir. Sıradan insanların yaşamlarının neredeyse tamamına yakın bir bölümü sıradan zekalardan fazlasına ihtiyaç göstermez. Geri kalan küçük bölümünün çoğu ise “*kader*” ve benzeri “*yapacak bir şey yok*” müsekkini yoluyla es geçilir. İşte bütün bunlardan geri kalan çok çok küçük bir kısım ise daha yüksek akıllara² ihtiyaç gösteren -değil iki ucu, her yanı kirli değnek gibi- yüksek karmaşıklık düzeyindeki -Türkiye’ninkiler gibi- sorunlardır.

Fakat bu durumda da sorun’un kendisinden daha güç bir sorun kendini gösterir: Kişiler -özellikle de *okumuş* ya da okumayıp *yükselmiş* olanlar- tek akıllardan daha yetkin bir aklın olamayacağına, onun da olsa olsa kendi akılları olduğuna iman etmişlerdir. Çünkü tüm yaşamları boyunca, o aklın doğrularını destekler görünen kanıt toplamaktadırlar³.

Bu gayet yararlı(!) inancın bir sonucu olarak, *kolektif akıl, hiper akıl, süperkolektif akıl* peşinde araştırma geliştirme yapanlar, bunlara ihtiyaç duymayanları sömürür, ürettikleri değerleri çeşitli yollarla kendi ihtiyaç alanlarına transfer ederler⁴.

Milyon dolarlık soru!

Nasıl bir yol bulunacak da, “*her sorunun önce anlaşılması sonra da çözülebilmesi ihtimali, o sorunun karmaşıklık düzeyi ile doğru orantılı yetkinlikte bir aklın üretimine bağlıdır*” ilkesinin, yerçekiminden bile daha katı bir kural olduğu anlaşılabilir mi?

Birkaç yol var ama..

Bir tanesi, kendini unutturup böylece daraltıcılığı farkedilemez hale gelmiş bulunan *akıl daraltıcı ve/ya genişleticilerin*⁵ farkına varılması olabilir.

Diğeri ise, her şeyi ile eşit iki kişinin dahi -*başlangıç koşulları, kalıtsal özellikleri, çevreleyen koşullar vb farklılıklarının sonucunda*- daralan ve/ya aksine genişleyen⁶ akıllarının örtüşmeyen bölümlerinin birbirlerinde yeni bakışları tetiklemesidir.

Bu yollara girişi açan beş kilit: *Zorunluk, sıkışmışlık, inat, sabır, çaba!*

Yüksek karmaşıklık düzeyindeki sorunlar, birbirine (ve) ile bağlanmış bu kilitlerin her biri tek tek açılmadan, belleğimizdeki çözümler stokundan çekip alınabilecek ezberlenmiş kalıplar yoluyla bırakınız çözülmek, anlaşılamaz dahi.

¹ Bkz. <https://www.kavramutfagi.com/kavram/kolektif-zeka>

² Bkz. <https://www.kavramutfagi.com/kavram/zihin>

³ Akıl Daraltıcılar, giderek kendini besleyen *Değişime Dirençli Doğrular* üretirler. <https://bit.ly/3A4bvOC>

⁴ Bkz. https://tinaztitiz.com/wp-content/uploads/2020/11/KD_icin_tanitim_makalesi.pdf

⁵ Bkz. <https://www.kavramutfagi.com/kavram/akil-daraltici-akil-genisletici>

⁶ Genellikle üzerinde durduğumuz kavram *akıl daraltıcılar* olsa da, en az onun kadar etkili olan bir diğeri de *akıl genişleticilerdir*. Bir ayakkabı tamircisinin zaman içinde bir fizikçiye göre ne denli yüksek bir “ayakkabı tamir yetkinliği” kazanacağı, bunun da yeni bakış açılarını çağırması bir örnektir.

Zorunluk, açılması gereken ilk kilittir. “Çözülse iyi olur ama çözülmezse de sonunda ölüm yok” türü yaklaşımlar diğer dört kilidin açılmasını yararsız kılacaktır. “Ya çözülecek ya çözülecek”, yetkin akıl üretme sürecinin giriş vizesidir.

Sıkışmışlık, bilinen, kolayca akla gelebilecek çözümlerin kullanılamayacağı, üstelik bir sürü hareket kısıtlayıcı koşul anlamına gelir. Sıkışmışlık ilk bakışta çözüm imkanlarını azaltan bir etki gibi sanılsa da, aslında yeni bakış açılarının kapılarını açar⁷; bu yolla giderek daha yaratıcı fikirler üretmek üzere geliştirilmiş bir algoritma⁸ beş adımlı bir sıkıştırma sonunda bile ilk anda akla gelmeyebilecek ipuçlarının ortaya çıktığını göstermiştir⁹.

İnat, Arapça *ʿīnād* kökünden gelen *ʿīnād* عناد "inat etme, keyfi veya subjektif olma" sözcüğünden gelme olup rasyonel olmayan bir davranışı anlatır. Rasyonel tutum, ardışık başarısızlık halinde o tutumdan vazgeçilmesini, inat ise ısrarla sürdürülmesini gerektirir. Yetkin akıl sürecinde sürdürülecek inadın getirisi, başarısızlıklardan sağlanabilecek bilgilerdir.

Sabır, inadın ne kadar sürdürüleceği ile ilgilidir. *Sabır, inat ve hatalardan öğrenebilirlik* üçlüsü yararlı getiriler sağlayabilir.

Ve **çaba**: “Kader çabaya aşıktır” deyimi, süreçte gösterilebilecek çaba düzeyinin, sonuçta umulan yetkinlikteki akıl çıktısını belirleyebileceğine işaret ediyor.

Kolektif Zeka tamam da superi nedir?

Buraya kadar açıklanmasına çalışılan *Kolektif Zeka'nın (Birleşik Akıl* diyelim), tek kişilerin akıllarından daha yetkin bir akli üreteceği biraz zorlanılsa da anlaşılabilir bir akıl düzeyidir. Gündelik yaşamda sık rastlanmayan sorunların çözümünde ipuçları üretmekte yarar sağlayacaktır. Örneğin, birbirine *döngüsel mantık*¹⁰ ile bağlı faiz-enflasyon sorunu Birleşik Akıl ile anlaşılıp çözülebilir.

Bununla birlikte, sebepler ve sonuçlar birden fazla sayıda ise ve de aralarındaki ilişkiler hem döngüsel hem de zamana göre değişken, üstelik bir bölümü de sorunu anlamak / çözmek durumundaki kişilerden saklı veya gizli ise bu durumda çözüm üretme gücü daha yüksek bir kolektif zekaya veya birleşik akla ihtiyaç olacaktır. Buna *Superkolektif Zeka* veya *Super Birleşik Akıl (SBA)* denilebilir.

SBA, Birleşik Akılın ilkelerine göre, ama oluşturan kişilerin *zihinsel yeteneklerinin* ortalamalardan yüksek olmasıyla oluşur.

1930'lu yıllarda iki Dünya Savaşı arasında Nazi işgaline uğrayan Avusturya'da, halen ününü koruyan Vienna Cafe denilen kahvehanede bir araya gelen şu ünlü bilim insanları, adına Vienna Circle denilen çemberi oluşturanlardır: Hans Hahn, Karl Menger ve onların öğrencisi Kurt Gödel'in bulunduğu matematikçiler; fizikçi Philipp Frank; politik ekonomist ve sosyolog Otto Neurath; filozoflar Edgar Zilsel, Gustav Bergmann, Moritz Schlick, Rudolf Carnap, Friedrich Waismann ve grup yazarı filozof Rose Rand¹¹.

Bu insanlar bir bilimsel hipotezi tartışmak için değil, kendi hükümetlerince davet edilerek ülkeyi işgal etmiş Nazilere karşı, ellerinde simetrik mücadeleyi mümkün kılacak bir imkan yok iken tüm akıl daraltıcıları askıya alıp, tüm akıl genişleticileri harekete geçirerek bir Super Birleşik Akıl üretebilmeyi tartışıyorlardı. “Akılın Devreden Çıktığı Dönemlerde Doğru Düşünme¹²” adlı kitap bu girişimin hikayesidir. Viyana Çemberi'nin üyeleri daha sonraları bedeller ödedilerse de büyük ölçüde amaçlarına ulaşılar.

⁷ "Bir peygamber özel vizyonlara sahip olan değil, başkalarının gördüklerine kör olan bir kişidir" - Nassim Nicholas Taleb, The Bed of Procrustes kitabından.

⁸ <https://ggle.io/41Yq>

⁹ "T.C. anayasasında tanımlanan laik-demokratik-hukuk çerçevesini değiştirmeye yönelik iç ve dış destekli çok boyutlu sorunlar sarmalından kurtulup tekrar benzer durumlara düşülmesini önleyebilecek, uygulanabilir çözüm ipuçları neler olabilir?" şeklinde bir soruya cevaplar aranmıştır.

¹⁰ Bkz. <https://www.kavramutfagi.com/kavram/dogrusal-mantik---dongusel-mantik>

¹¹ Bkz. <https://www.nature.com/articles/d41586-017-07819-z>

¹² Bkz. Exact Thinking in Demented Times The Vienna Circle and the Epic Quest for the Foundations of Science by Karl Sigmund, Douglas Hofstadter, <https://bit.ly/3BmdQ7d>

Viyana Çemberi SBA bağlamındaki ilk girişim değildir. Niccolò Machiavelli 1513'te "Prens"¹³ adlı yapıtıyla SBA'nın ilk örneklerinden birini vermişti. Burada vurgulanmak istenilen, Machiavelli'nin önerdiği yöntemler değil, akıl daraltıcılarından nasıl kurtulup, genişleticileri nasıl harekete geçirdiğidir.

Yani!

Günümüz Türkiye için uygun tanımlamalar içinde birisinin de "kolektif körlük ve sağırılık" olduğu ileri sürülebilir.

Sokaktaki insan sorunların kökleri hakkında *sorular sorma, anlama, çözüm ipuçları üretme* konularında mazurdur; ama nitelikli insanlar Viyana Çemberi'nin deyiimiyle "aklın devreden çıktığı zamanlarda doğru düşünme" doğal görevi ile yükümlüdür. *Doğru düşünme (exact thinking)* deyiimi ile kast ettiklerinin de tüm daraltıcılarından¹⁴ arındırılıp genişleticileri harekete geçirilmiş rasyonel akıl yoluyla düşünme olduğu bellidir.

Bunu görüp anlamaya çalışmak sonra da gereğini yapmak yerine, bir koro halinde, çeşitli *form* ve *tonlarda* "bağırarak" -bunu da cesaret olarak niteleyerek-, ana yakıtı "çeşitli *form* ve *tonlarda* bağırarak" olanlara destek anlamına geldiğini gör(e)memek bir çeşit körlük ya da sağırılık değil midir?

Cesaret gerçekten de bu tür (yani aklın devreden çıktığı) zamanlarda en önemli ihtiyaçtır. Ama bu cesaretin hangi *form* ve *tonlarda* kullanılacağı esas cevap aranması gereken sorudur. [Daraltıcılar haritasını](#) oluşturan dallar üzerinde yeterli cesaret ile durup, olup bitenleri bambaşka resimler halinde görebilmek, doğru düşünme yolunda bir Superkolektif Zeka (SBA) oluşturma ne denli yaşamsal olduğunu gösterecektir.

¹³ Bkz. <https://amz.run/5FRb>

¹⁴ a.g.e. 3

2. “Sözde Düşünme” (false-pseudo thinking)

“Sözde Düşünme’ye (false-pseudo thinking¹⁵) yol açan nedenlerin irdelenmesi yoluyla Doğru Düşünme (exact thinking¹⁶) pratiklerinin gerçekleştirilmesi mümkün olabilir” varsayımı, düşünme-anlama-ifade becerileri yetmezliği olarak adlandırılan yaygın soruna¹⁷ çözüm ipuçları geliştirilmesine temel alınmıştır¹⁸.

Kimi gözlemler ve çıkarsamalar..

İlk farkına vardığım gerçeklik, *doğru düşünme*’nin nasıl gerçekleştirilebileceğini aramadan önce, çoklukla rastlanabilecek düşünme biçimlerine daha dikkatle yoğunlaşmak gereği oldu.

Birincisi üzerinde tartışılan düşüncelerin çerçevesi *tanımlanmış olgular* olmayıp, yere, zamana, koşullara göre değişebilen, üstüne üstlük tanımları da kişiden kişiye değişebilen düşünce lifleri biçimindeydi..

Kitabi şekle tercüme güclüğü yaratan bir diğer etmen, düşünce liflerini birbirine bağlayabilecek *mantık operatörlerinin*¹⁹ bilinenlerden farklı oluşlarıydı. Örneğin “Demokrasiye geçme kararının neredeyse 50-50 gibi bıçak sırtı bir dengede alındığı gerçeğine karşı çıkmak tarih bilmezlik değilse, mutlaka bir niyet aranmalıdır” gibi bir ifadeyi oluşturan “demokrasiye geçiş kararı” ve “kararın onay düzeyi” arasındaki “bıçak sırtı gibi” operatörü ya da “mutlak doğru olduğu belli olan bir gerçeği(!) onaylamama” ile “tarih bilmezlik” arasındaki “bir niyet aranması gerekliliği” operatörü, nasıl ifade edilecektir?

Tercüme gücünü güçleştiren başkaca öğeler de var: Bu tartışmayı daha anlamlı bir düzeye getirmek için taraflardan birisinin herhangi bir girişiminin diğerinin alınganlığına yol açabileceği gibi bir olasılık nedeniyle, “söylediklerinize bütünüyle katılıyorum ama...” şeklindeki bir “joker operatör”ün devreye girmesi ve bu arada üçüncü bir kişinin “arabuluculuk yoluyla tarafları uzlaşmaya çağırması”ndan oluşan, hayali gibi görünse de gerçeğin çokça basitleştirilmiş bir temsili son derece yaygın görünüyor.

Durum o ki, “düşünme, anlama ve ifade yetmezliği” olarak ele alınan sorun, “X, Y, Z,...vd olgular arasındaki bilinen mantık operatörlerinin usulüne uygun kullanılmayışı”ndan daha farklıdır ve bünyesinde en azından görünenlerden farklı sorun yapı taşlarını da barındırıyor. Hatta denilebilir ki, mantık operatörlerinin yerinde ve/ya doğru kullanılıp kullanılmayışı, sorunun oldukça arka sıralardaki bir parçası olup, kanımızca sorunun yarattığı zararın büyük bölümü şu yapı-taşlarından kaynaklanıyor:

- **Değişime Dirençli Doğrular:** Akıl alanlarımızı daraltan çok sayıda sınırlandırıcının²⁰ etkisiyle oluşan bir *süzgeç*, kişilerin gerek iç dünyalarından kaynaklanan, gerekse dışarıdan gelen bilgileri süzüp, ancak o daraltıcılara takılmayanları geçirip geri kalanını bloklayan bir rol oynuyor. Bu süzgeçler kişilerin düşünme süreçlerini en derinden etkileyen etmen olarak görünüyor.

Süzgecin en büyük olumsuz özelliği, kendisine gelen tüm bilgileri (ve sezgileri) süzerken bir yandan da kendini güçlendirebilecek olanları toplayarak “giderek süzme gücünü artırması”dır.

¹⁵ Pseudo-thinking process in solving logic problem - <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1188/1/012090>

¹⁶ “Exact Thinking in Demented Times” (Akıl Askıya Alındığı Zamanlarda Doğru Düşünme), Karl Sigmund (1945) adlı eser, benzer bir yaklaşımın 2022 Türkiye’inde geçerliğini irdelemek amacıyla anılmıştır.

¹⁷ Söz konusu “yaygınlık” yargısı, iki çalışma grubuna, birisi 2017 diğeri ise 2022 yılında sorulan “Toplum sorunlarına yol açan kök sorunlar sizce nelerdir?” sorusuna, e-Beyin Fırtınası yoluyla verilen cevaplara; ve PISA testlerinde öğrencilerimizin aldıkları olumsuz sonuçların irdelendiği çalışmalara dayanmaktadır. Bkz. <http://bit.ly/2rO2k3b>, <https://ggle.io/4Mbi> ve <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/256408>

¹⁸ Bu çalışma Birleşik Akıl Ağı® adlı Beyaz Nokta® Gelişim Vakfı platformuna yapılmaktadır. Bkz. www.BirlesikAkilAgi.com

¹⁹ Bkz. https://tr.wikipedia.org/w/index.php?title=Matematiksel_sembollerin_listesi&action=edit§ion=7

²⁰ Bkz. Akıl Daraltıcılar Zihin Haritası. <https://bit.ly/3A4bv0C>

- **Yargı temelli tartışma kültürü:** TV tartışmaları gözlemlendiğinde hemen dikkat çekebilecek bir özellik, tarafların genellikle yargılar yoluyla tartıştıkları, yargıların bazen sağlam (*olgu temelli*), çoğu zaman ise zayıf (*zan, tahmin, inanç temelli*) düşünce liflerinden oluştuğudur.

Bir tartışma kültürünü oluşturabilecek genel kabul görmüş ve tartışan taraflardan en az birisinin diğer(ler)ini oyun alanına davet edeceği bir yöntem²¹ bulunmayışı nedeniyle, tartışmaların başlangıcından daha ileri bir noktaya varılabilmesi genellikle mümkün olamıyor; bazen de istenmedik noktalara uzanabiliyor²².

Her yargının en az bir ön koşulu olduğu gerçeğinin göz ardı edilmesi ise bu sorunu daha da derinleştiriyor.

- **Saklı amaçlar:** İster tek kişinin isterse birden fazla kişi arasındaki tartışmaya konu olsun bir tartışmanın amacı, “*tek veya ortak çabayla gerçeğe ve/ya doğruya ulaşmak*” yerine, belirli amaçlara (*karşı görüşü çürütmek, bağlı olduğu inanç veya ideolojilere ait doğruları benimsetmek* gibi) hizmet etmek olduğunda, düşünce lifleri ve mantık operatörleri bozulmaya uğruyor.
- **Kavram dağarcığı zafiyeti ve dolgular:** Bir düşünme zincirini bütünüyle geçersiz kılacak şey, kullanılan düşünce elementlerinin tanımsızlığı ve/ya gerekli kavramların bulunmayışdır. Örneğin, aralarında *döngüsel mantık*²³ ilişkisi bulunan iki değişken arasındaki bir problemi *doğrusal mantıkla* açıklamanın imkansızlığı ya da *kirli çıkar*²⁴ kavramını *çıkarcı çatışması* deyiimiyle açıklamaya kalkışmak gibi.

Kısmen dağarcık zafiyetini örtmek, kısmen alışkanlık ama büyük ölçüde birbiriyle mantık bağlantısı kurulamayacak söz dizilerini birbirine ekleyip -*haklı çıkmak, çürütmek, savını kanıtlamak* vbg- amacına ulaşmak için *zayıf içerikli ama güçlü görünüşü* dolgularla uzatılmış ifadeler.

- **Ağızdan / kaleminden çıkanın kökenini bilmemek**
Etimoloji (kökenbilim) en güçlü sorun çözme araçlarından birisidir. Bir sözcüğün en temelde nereden geldiğinin bilinmesi, düşünce için sağlam bir temel oluşturur.
- **Kuşkusuzluk**²⁵: *Septik kuşku eksikliği*²⁶ bir epidemi kadar yaygındır. Birbirine güvensizliğin bu denli yaygınlığı²⁷ ile yaygın kuşkusuzluğun bir arada bulunması bir oksimoron sayılabilir.
- **Örtülülük:** Net biçimde ortaya konulması gereken düşünce zinciri baklalarının ya da bunları birbirleriyle ilişkilendirecek mantık bağlaçlarının²⁸, alinganlık, çıkar hesabı ve benzeri nedenlerle örtük şekilde (ima yollu) kullanılması. Örneğin, “*ileri sürdüğünüz çıkarıma katılmıyorum, çünkü...*” yerine, “*söylediklerinize tamamen katılıyorum, ama tam tersini de düşünmekten kendimi alamıyorum*” gibi ifadeler oldukça sıktır.
- **Örnekleri kanıt olarak kullanmak:** Sık başvuru ve bir iddiayı kanıtlamak amacıyla değil de zihinlerde canlandırılmasını kolaylaştırmak amacıyla işe yarayabilecek bu yöntem, dönerek gerçek bir kanıt aracı olarak kullanılır hale gelmiş bir yanıltıcıdır. Örneğin, *futboldaki sonuçsuz akınlar ve gol metaforu* anlamayı kolaylaştırabilir ama bir savın doğrulanması açısından sıfır değerdedir.
- **Ve mantık okur-yazarlığı eksikliği:** Yukarılarda değinilen formel mantık ile ilgili yetmezliklerdir.

²¹ Bir örnek olarak bkz. Sorun Ele Alma Algoritma önerisi. <https://bit.ly/3nw9cxU>

²² Bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=Ct8NxuOF7rA>

²³ Bkz. Döngüsel Mantık. <https://www.kavramutfagi.com/kavram/dogrusal-mantik--dongusel-mantik>

²⁴ Bkz. Kirli Çıkar. <https://www.kavramutfagi.com/kavram/kirli-cikar-catismasi-conflict-of-interest-cikar-celiskisi>

²⁵ Bkz. Kuşkusuzluk. <https://www.kavramutfagi.com/kavram/kuskusuzluk-ezber>

²⁶ Bkz. <https://www.zanka.com.tr/1938/kuskusuzluk-bir-hastaliktir>

²⁷ Kişiler arası güven endeksi araştırması için bkz. https://www.tepav.org.tr/tr/blog/s/5273/Turkler+neden+birbirine+guvenmez+_

²⁸ A.g.e. 7

Bu yetmezlikler giderilebilir mi ya da?

Aralarında birleşerek bir *Düşünme Kültürü* oluşturan bu etkiler altında *Doğru Düşünme* olarak nitelenebilecek bir sürecin ortaya çıkması mümkün olmayacağı gibi, bunlarla tek tek mücadele etmenin de imkansız değilse de “pek güç” olacağı görülebilir.

Buna göre -ister istemez- geriye birkaç seçenek kalıyor:

- Cari düşünme kültürüne sahip, ama yine de onun -yukarıda sıralanan- öğeleri ile mücadele etme iradesine sahip olanların kendini kurtarabilme çabaları.
- Farklı zihinsel kurguya sahip kişilerden oluşan bir grubun oluşturabileceği Yetkin Akıl²⁹ kullanarak cari Düşünme Kültürü’nü değiştirebilecek yolların geliştirilme olasılığı: Düşük bir olasılık sanılabilse de en ümitvar olabileceklerden birisidir.

Şu üçü ise üzerinde en çok durulması gerekenler olarak görünüyor:

1. Ağzından / kaleminden çıkanın kökenini bilmek; en azından merak etmek. ([Tıklayınız](#))
2. Egemen düşünme kültüründen kendini kurtarabilmiş olanlar: Bu tür kişiler sadece bulunmayı bekliyor. Bu kişiler arasında oluşturulabilecek gevşek ağlar yoluyla, çevrelerinde “*kendi kendini yaygınlaştıran*”³⁰ etkiler yaratmalarının yolları bulunabilir.
3. Çocuk ve gençler: *İğne ile kuyu kazmak* gibi görünse de en güvenli yoldur. Kendilerine verilmiş değerli hediyelerle (*merak ve ikiz kardeşi septik kuşku, yaratıcılık, kolay öğrenebilirlik* gibi) dünyaya gelmiş çocuklar için herhangi bir öğretme / benimsetme girişimine ihtiyaç olmadan -hatta böyle girişimlerden uzak kalıp sadece o hediyeleri bozmadan- zihinlerine kimi yapay süzgeçler (dini veya ideolojik) yerleştirmeye çalışmadan özgür düşünceli bireyler haline gelmelerine izin verilmesi yeterlidir.

Bununla beraber, kolay görünüşlü bu çözümün önündeki büyük engel, bir bölümü iyi bir bölümü ise çağdışı niyetlerle çocuklara yönelen *benimseticilik*³¹ girişimleridir. Bu girişimleri önleyebilmek ancak erişkinlerde bir değer oluşup ön plana çıkmasıyla mümkün görünüyor: O da “*koşullanmama hakkı*”³² denilebilecek bir haktır.

Halen ülkemizde çocukların bir bölümü *dini eğitim* adı altında, bir bölümü de *laik eğitim* adı altında yetiştiriliyor. Net olarak her iki eğitimin de -büyük ölçüde- koşullandırmaya dayalı olduğu bellidir. Birinciler bunu “*dinimizin öğretilmesi*”, ikinciler ise “*Atatürkçü düşüncenin egemen kılınması*” adına yapmakta olup; ama her ikisinin ortak yanı, kendi koşullandırıldıkları kalıpları diğerlerine de “benimsetmek”ten ibarettir. Halbuki, gerek “*sorgulamaya dayalı iman*”³³, gerek “*akıl-sezgi bütünlüğü*”³⁴ ve gerekse “*en hakiki yol göstericinin -saf septik kuşku demek olan- bilim olduğu*” ilkeleri tam olarak *benimsetme karşıtı* ve *sorgulamaya dayalı* değil mi?

Buna göre yapılabilecek olan bellidir: Her iki kesime de her ne öğreniyorlar ise bunların koşullandırmaya başvurulmadan sorgulamaya açık biçimde tasarlanması gerektiği; toplumsal barışın ve bireysel özgürlüklerin (*inanma ve inanmama dahil*) buna bağlı olduğunun yaygın iletişimi.

Sonuç

²⁹ Yetkin (birleşik) Akıl için bkz. <https://bit.ly/3FRyahd>, <https://www.kavramutfagi.com/kavram/birlesik-akil-yetkin-akil->

³⁰ Damon Centola (bkz. How Behavior Spreads, <https://bit.ly/3HfacOL>), bir grubun 1/4’ünün ikna olduğu bir fikrin kendiliğinden yaygınlaşacağına işaret ediyor.

³¹ Bkz. <https://tinaztitiz.com/2012/05/25/bir-test-laikci-misiniz-dinci-mi/>

³² Bkz. <https://tinaztitiz.com/2012/06/20/kosullanmama-hakki/> ve <https://tinaztitiz.com/2012/05/25/yeni-dusunme-bicimi-kosullandirmamaya-dayali-olmalidir/>

³³ Tahkiki iman için bkz. <https://goo.gl/wyu1Yq>

³⁴ Akıl-Sezgi bütünlüğü. Bkz. <https://tinaztitiz.com/2012/05/25/akil-sezgi-sarmali-parcalanirsa-ne-olur/>

Düşünme, anlama, ifade becerileri yetmezliği yapı-taşı³⁵, uzun süreler boyunca üremiş ve kendini korumaya almış bir Düşünme Kültürünün dışavurumudur. Kültürler kısa sürede oluşup değişmeyeceğine göre, en azından bazı olumsuz etkilerinin azaltılması amacıyla, olumsuzluğu yaratan (yukarıda sıralanan) öğelerin her biri açısından iyileştirici sosyal tohumlar³⁶ bulunup kullanılabilir.

Esas üzerine gidilmesi gereken iki önlemden birisi cari düşünme kültürünün olumsuzluklarından bir biçimde korunabilmiş olanların bulunup gevşek ağlar yoluyla işbirliği yapılmasıdır. Bulma konusu rastlantılara bırakılmayıp bir yöntem uyarınca yapılmalıdır.

Diğer önlem, koşullandırıcı eğitime tabi tutulan çocukların, kendilerinin, ailelerinin, öğretmenlerinin koşullandırıcı eğitim konusunda bilinçlendirilerek yapılmakta olan yanlıştan bir ölçüde de olsa dönmeleridir.

Bütün bunların üstünde ve ötesinde, *yetkin akıl üretimi* çalışmalarına toplum desteğinin artırılmasının toplum geleceği açısından sonuçlarının anlatılması gerekiyor.

³⁵ Sorunlar Bulamacını oluşturan yapı-taşları için bkz. <https://bit.ly/3pPzSuX>

³⁶ Sosyal Tohumlama için bkz. www.SosyalTohumlama.com

3. Ön-düşünmeye Fırsat Bırakmamak!

Halen harekete geçirebildiğimiz akıl düzeyinin, karşı karşıya olduğumuz *sorunlar bulamacını*³⁷ çözmekte yetersiz kaldığı; bu nedenle de yüksek karmaşıklık düzeyindeki sorunları çözebilmek için daha yetkin akıllar üretebilmenin yolunu bulmak gerektiği; bunun için de düşünme süreçlerine daha yakından bakarak “*Düşünme, Anlama ve İfade becerisi yetersizliği*” olarak ifade edilen, bulamacın *yapı taşlarından*³⁸ birisi üzerinde durmak amacıyla *iki yazı*³⁹ yazılmıştı.

Bu defa, Yetkin Akıl üretebilmek yolunda bir araya getirilebilecek akılları sınırlayabilecek bir diğer -ve yaygın- etmen ele alınacak: *Ön-düşünme’ye fırsat bırakmamak*.

Biliyorsan hemen söylersin (mi?)

Bildiğimiz kadarıyla okullar hariç pek bir yerde böyle bir *açıkça sıkıştırma* söz konusu değildir. Açıkça olmayışının nedeni de sıkıştırmanın, tekrar etmeye gerek duyulmayacak kadar herkesçe içselleştirilmiş olmasıdır. Okullarda öğretilenler genellikle ezber kalıpları olduğu için bu sıkıştırma anlamlıdır.

Çeşitli tartışma ortamlarında bir soruya cevap verecek ya da bir konuda fikir beyan etmesi istenilen kişilerin çeşitli nidalar çıkartmaları, bazı kalıp (*öncelikle size bu soru için teşekkür eder, küçüklerin gözlerinden büyüklerin ellerinden öperim...gibisinden*) cümleler kurmaları ise bir düşünme süresi kazanmak içindir; ama bu süre içinde bu ifadeler nedeniyle akıl da meşguldür.

Bu tür dolgu ses veya cümleleri hemen her dilde mevcuttur⁴⁰; ama burada kastedilen ihtiyaç bunlar değildir. İhtiyaç olan, herhangi bir açık veya saklı sıkıştırma olmaksızın kullanılabilecek bir *iç sessizlik*⁴¹ süresidir.

Olmasa n’olur?

Markov Zinciri⁴², “*bir olayın meydana gelme olasılığının yalnızca bir önceki olayda elde edilen duruma bağlı olduğu*” hallerin matematik ifadesi için kullanılan bir yöntemdir.

Bir konuda fikir beyan etmesi beklenen bir kişi, kendisine *soru* sorulmuş ya da bir *konuda* fikir beyan etmesi istenilmiş kişidir; yani Markov zincirinin “*önceki bakla*” bu *soru* veya *konu* vasıtasıyla verilebilecek cevabın hangi rota üzerinde olacağı belirlenmiştir. Cevaplayıcıya düşen, saklı yolla belirlenmiş o beklentiye uygun cevap seçeneklerinden birisini söylemekten ibarettir. Bunun belirli bir amaca yönlendirmek için kurgulanmış olması gerekmez. Cevaplayıcının önüne çizilmiş rota, onu çizenlerin “*Değişime Dirençli Doğrular*”ınca kendiliğinden çizilmiş olmaktadır. Buna göre cevaplayıcı ne cevap verirse versin, daha yetkin bir akıl ürünü olabilecek bir rotaya geçme “şansı” (olasılığı) azalmış olmaktadır.

³⁷ “*Sorunlar Bulamacı*”, bkz. <https://ggle.io/3cYM>

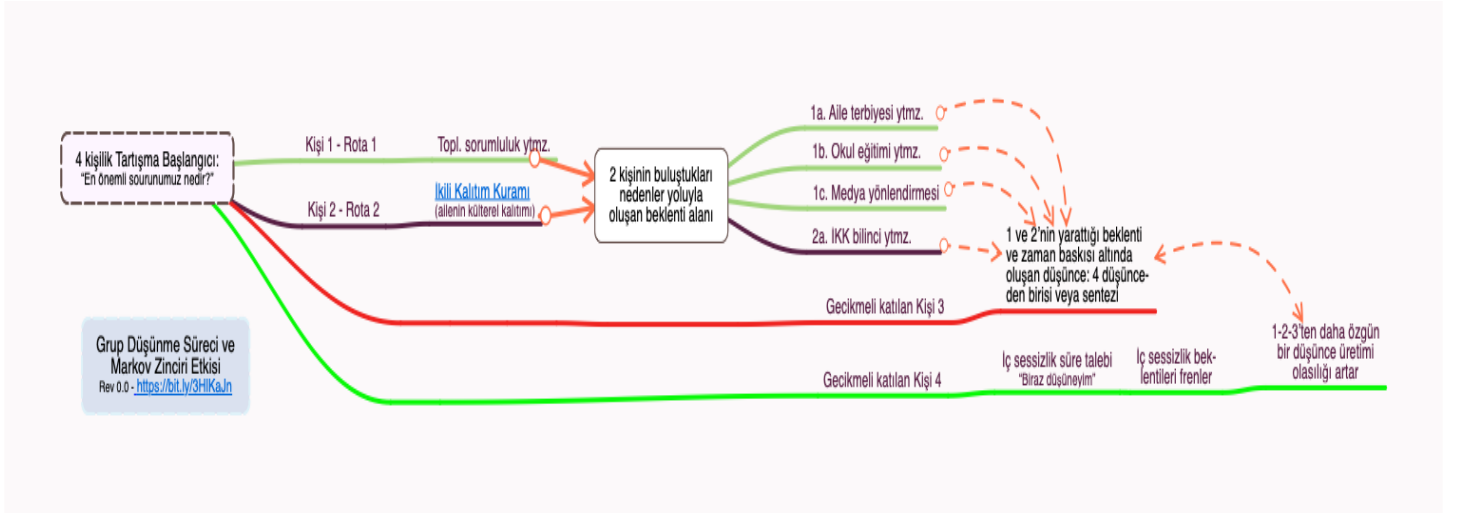
³⁸ “*Bulamacın Yapı Taşları*”, bkz. <https://bit.ly/3pPzSuX>

³⁹ “*Yetkin Akıl*” için bkz. <https://bit.ly/3FRyagd>; “*Yetkin Akıl 2*” için bkz. <https://bit.ly/3KV8hAY>

⁴⁰ Çeşitli dillerdeki nidalar için bkz. https://en.wikipedia.org/wiki/Talk:Speech_disfluency

⁴¹ “*İç sessizlik*” için bkz. <https://tinaztitiz.com/3635/>

⁴² “*Markov Zinciri*” için bkz. <https://www.kavramutfagi.com/kavram/markov-zinciri>

Grafikte, sonradan katılan 4ncü kişinin çok sorun çıkarmaksızın bir “iç sessizlik süresi” talep ettiği ve diğerlerin de buna rıza gösterdikleri gibi pembe bir olasılık seçilmiştir. Gerçekte ise böyle olmayabilir. 4üncü kişi (ya da herhangi bir diğeri) o ana kadarki düşünce rotalarından çok farklı bir rota önerebilir; hatta bunu, tartışmaların iyice ilerleyip, farklı düşüncelerin “pişmiş aşı soğuk su katmak” olarak değerlendirebileceği bir noktada yapabilir.

Bu gibi bir geriye dönüş arzusu tartışma grubunun -eğer sorunu gerçekten ve inatla çözmek amacı zayıfsa- dağılması ile sonuçlanacaktır.

İç sessizlik süresi kullanmaksızın hemen cevap üretmek yaygın eğilimi ya da çalışma grubu üyelerinin bu yolda bir saklı baskısının başkaca sakıncalarından birisi de, kişinin düşünmeden vereceği cevaba yapışması, fakat ardından bu cevabın doğru olmadığını fark etse de geri dönemeyip zorunlu olarak eski -ve doğru olmadığını bildiği- cevapta ısrar etmesidir.

O halde??

Böylesi olumsuz sonuçlar ileriki çalışmalar için de motivasyon kaybına yol açacağı için, tartışmanın en başında, bir “Sorun Ele Alma Yöntemi”⁴³ konusunda uzlaşmaya varılması daha doğru olur.

Tüm tartışmalar yazı ya da söz yoluyla olacağına göre, kullanılacak her sözcük hakkında -özellikle de kritik kavramlar- üzerinde:

1. “Ağızından / kaleminden çıkanın anlamını bil” gibi bir yöntemin ana ilke edinilmesi,
2. Yetkin Akıl 2’de⁴⁴ dokuz başlık halinde sunulmuş bulunan:
 - a. Değişime Dirençli Doğrular
 - b. Yargı temelli tartışma kültürü
 - c. Saklı amaçlar
 - d. Kavram dağarcığı zafiyeti ve dolgular
 - e. Ağızından / kaleminden çıkanın kökenini bilmemek
 - f. Kuşkusuzluk
 - g. Örtülülük
 - h. Örnekleri kanıt olarak kullanmak
 - i. Ve mantık okur-yazarlığı eksikliği

⁴³ Salt örnek için bkz. <https://bit.ly/3nw9cxU>

⁴⁴ “Yetkin Akıl 2” için bkz. <https://bit.ly/3KV8hAY>

- j. 10uncu olarak da: Tartışmanın başında ve her noktasında, her tartışmacının, tartışmanın o noktaya kadar belirlediklerinin sürükleyici etkisinde kalmamak amacıyla bir iç sessizlik süresi kullanmasına izin verilmeyişi ve/ya tartışmacının bu süreyi talep etmeyişi

başlıkları üzerinde herkesin kendine göre önlemler alması (ve zaman bütçesini de bu önlemlere göre düzenlemesi) yararlı olacaktır.

Son olarak kuşkusuz şu soru akla gelebilir: Bu kadar güçlüğe katlanmak gerekir mi, niçin?

4. Kolektif Akıl ve Kolektif Kibir

*Akıl Daraltıcıların*⁴⁵ mevcut *akıl kapasitelerimizi*⁴⁶ olumsuz etkilemesi, ama bunun herkeste⁴⁷ farklı biçim ve düzeylerde ortaya çıkması *Kolektif Akılın (birleşik akıl da denilebilir)* esası sayılabilir.

Kimi daraltıcıların kişilere dağılımı büyük farklılıklar gösterir. Örneğin herkeste bir ölçüde kıskançlık olsa da bunun hasete varması ya da hiç olmaması ya da mesleki deformasyon bazı mesleklerde çok katı iken bazılarında olmaması mümkündür.

Diğer yandan, daraltıcılar içinde kültürel farklılıklara bağlı olmadan hemen herkeste gözlenen bir daraltıcı ise bireysel akıllar ile ilgili kibirdir. Hemen herkeste ortak kanı, kendi aklının sınırlarına dayanmış olduğudur. Yetkin akıl arayışlarına soğuk duruşun nedeni de kanımızca *Kolektif Kibir* olabilir.

MÖ. 222 ve MS. 2022

Krene’li Eratosthenes (MÖ. 276-196), Mısır’daki İskenderiye ile Syene (Assuan) arasında kalan açı farkından yararlanmış, 21 Haziran günü iki merkeze gelen güneş ışınlarının geliş açısı birbirinden farkından yararlanarak ilk defa yer üzerinde bir meridyen dairesinin çevresini hesaplamış; güneş ışınlarının tam dikliğini ise yöredeki su kuyularındaki suların yüzeylerinin aydınlanmasına bakarak belirlemiştir. Kısacası, son derece az -ama sağlam- veri, bireysel gözlemleri ve o zamanın bilgi ve iddiaları yardımıyla, dünyanın çevresini oldukça yakın hesaplayabilmiştir⁴⁸.

MS. 2022’de ise, onlarca somut veri ve milyonlarca insanın gözlemlerine rağmen, Türkiye’de olup bitenler konusunda toplu yakınmanın dışında daha yetkin bir Kolektif Akıl üretme ihtiyacı içinde olduğumuz sonucuna varılamamış; akıllarımız konusunda oluşmuş Kolektif Kibirimiz buna imkan tanımamıştır.

Bu satırların yazarının, sınırlı olsa da bir fikir verebilecek gözlemleri, kişilerin kendi akıllarının sınırları dışındaki olasılıkları bir *öte dünya* gibi değerlendirdiklerini; karşı karşıya bulunulan sorunlara en radikal çözümün “*o sorunların olmadığı zamanki fabrika ayarlarına dönmek*” olduğunu; bunun da “*bir şeyler yapılmalı*”⁴⁹ ifadesiyle somutlaştırdıklarını(!) gösteriyor.

Daha yetkin akıl üretiminin yapı taşının “daha iyi tahmin yapmak” olduğunun “keşfi”

“*Karmaşık (complex) sorunları çözmek için daha karmaşık akıllar gerekir*” denilebilecek ilkenin ilk ne zaman farkına varıldığı bilinmez, ama altında “*iyi tahmin yapabilmek*” konusunun yatması kuvvetle olasıdır.

1906 yılında Francis Galton’un⁵⁰ bu yolda kalabalıkların akıllarını kullanma fikriyle başlayıp, ‘70li yıllarda -Türkiye’de de kimi akademisyenlerce de- bilinip kullanılan Box-Jenkins tahmin yöntemine⁵¹ evrildi. Günümüze geldiğinde *UnanimousAI* ve *Good Judgement* gibi sesi çok az çıkan, ama sürekli yakındığımız ülkelerin hemen tüm operasyonlarının temelindeki “üst akıl(!)” teknolojisinin sahiplerinin web sitelerine⁵² bakılması, sözü edilen kolektif kibir’in faturasının daha iyi anlaşılmasını sağlayabilir.

⁴⁵ “Akıl Daraltıcılar” için bkz. <https://www.kavramutfagi.com/kavram/akil-daraltici---akil-genisletici>

⁴⁶ *Akıl kapasitesi* deyimini ile, kişinin *sorun çözme kapasitesi* (veya kabiliyeti) kast ediliyor. Sorunların karmaşıklık düzeyi arttıkça, onları çözümlemek, sonra da çözmek için gereken akılların da orantılı olarak artması gerekiyor.

⁴⁷ Akıl daraltıcıların büyük çoğunluğu kültürel kaynaklıdır. Bu nedenle benzer kültürel profillere sahip olanların daraltıcılarında da benzerlikler olması beklenir. Bu nedenle “daraltıcıların herkeste farklılığı” denildiğinde, bunun farklı kültürlerdeki kişileri kast ettiği anlaşılmalıdır.

⁴⁸ Bkz. <https://www.kozmikanafor.com/dunyanin-cevresini-olcen-ilk-insan-eratosthenes/>

⁴⁹ “*Bir şeyler yapmak lazım*” için bkz. <https://tinaztitiz.com/birseyler-yapmak-lazim/>

⁵⁰ *Kalabalık Bilgeliği deneyi* için bkz. <https://www.pubpoli.com/posts/wisdomofcrowds>

⁵¹ Box-Jenkins için bkz. <https://bit.ly/3seIVFM>

⁵² *UnanimousAI* için bkz. <https://unanimous.ai/> ve *Good Judgement* için bkz. <https://goodjudgment.com/>

Bu arada SoundPredict adlı web sitesine de göz atılabilir⁵³.

Nasıl oluyor da oluyor?

T.C. Devleti çeşitli kurumlarıyla uzun süredir dünyanın belirli yerlerine yardım etmekte, ayrıca da en çok sığınmacı kabul eden ülke olarak da bir o kadar para harcamakta; imkanlarını belirli bir dünya görüşüne sahip, coğrafi olarak dağıtık yerlerdeki kesimleri desteklemektedir. Bunun sebebi nedir? Komşusu açken tok yatmama arzusu mudur?

Bu arzu Türkiye'yi kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak isteyen, orta doğu halklarını belirli bir dini yorum çevresinde kontrol eden bir merci (hilâfet) yaratma projesine katılım mıdır? Bu, Türk halkının niçin bir bölümünden gizlenerek yapılmaktadır.

Bu tür niyetler her toplumun başına gelebilir. Aslolan bu sorunları çözebilme kabiliyetine sahip olmaksı ve bu da tek akıllarla çözümlenip (analiz) çözülebilecek bir olgu değilse, harekete geçirilebilmiş olandan daha yetkin bir akla (Kolektif Akıl) ihtiyaç olduğunu görmek gerekmez mi?

Bize bu tuzakları kuran toplumların kullandıkları yetkin akıl teknolojilerini kullanmayı akıl etmek, bunun da ilk adımı olarak mevcut donuk cehaletten sıyrılıp, kendi akıllarımıza duyduğumuz bu karşılıksız aşktan kurtulmamız gerekmez mi?

Yoksa biz aptal mıyız?

Bu soru bu satırların yazarınca aynı ifadeyle 2005 yılında sorulmuştu⁵⁴.

Bir bölüm insan -muhtemelen yukarıda iki örneği verilen daha zeki oluşumlardan da yararlanarak- ürettikleri Kolektif Akıl yoluyla rejimi sistematik biçimde yıkarken, buna sahip çıkabilecek olan daha eğitimli kesimin *salt yakınma* ve *sürekli toplu yüksek ses çıkarmaya dayalı çözümleri(!)* ve girişimleri *Kolektif Kibir*'den başka ne anlama gelebilir?

Bu kibir bizi yok edecek..

2023 CB seçimlerinde kimlerin aday olup olmayacağına kilitlenmiş, sanki özel olarak kritik soru olan *"mevcut durumu anlayıp, gerçekleştirmeyecek temenniler dışında yapılabilecekler için gereken yetkin akılları nasıl üretiriz?"* sorusundan kaçan insanlarımızı alçakgönüllü bir iç sessizliğe nasıl razı edebiliriz?

⁵³ SoundPredict.com için bkz. <https://www.soundpredict.com/>

⁵⁴ "Biz Aptal mıyız?" için bkz. <https://tinaztitiz.com/biz-aptal-miyiz/>

5. Kendini değiştirmek niçin güçtür?

Bir soru..

Hemen herkes en az bir alanda kendini değiştirmek istemiş, bir bölümü bunu başarıken, büyük bölümü başaramayıp vazgeçmiş olsa gerekir. Bu başarısızlığın çeşitli nedenleri olduğu tahmin edilebilir. Soru, bu nedenlerin en yaygın olan -mesela ilk ikisinin- hangileri olduğudur.

Ne nemi var?

Bu sorunun cevabının niçin arandığı merak edilebilir. Eğer o yaygın nedenlerden biri bile giderilebilirse, çoğu insan için değişim arzularından birini gerçekleştirme şansı doğabilir.

Bu soru üzerinde durma nedeni, insanlara bir iyilik yapma arzusundan ibaret olmayıp, daha somut bir sebebi var: CoViD19 pandemisi, salt kendi toplumumuz için değil daha geniş ölçekte, halen sahip olduğumuz yaşam biçiminin sürdürülebilir olmadığını, salt insan odaklı ve de tüketime dayalı alışkanlığımızın değiştirilip, tüm canlı ve cansız (ve de kültürel) varlıkların ihtiyaçlarını gözetten bir Adil Yaşam'a⁵⁵ geçmenin zorunlu olduğunu acı biçimde gösterdi.

Fakat Adil Yaşam ilkeleri⁵⁶ talimatla benimsenebilecek şeyler değil; her biri alışkanlıkları değiştirmek ve/ya yeni alışkanlıklar edinmek gerektirir türde.

Bu nedenle, “kişilere rağmen onlara yeni davranışlar kazandırmaya çalışmak” yerine⁵⁷ daha gerçekçi bir araç olarak görünen “kendi kendini değiştirme”nin önündeki engellerin bilinip kişilerin kendilerince önlem alınabilmesi önem taşıyor.

Ve bir tahmin

Çok sayıda neden olsa da şu ikisi en etkilileri olarak görünüyor: *Zaman kullanım alışkanlıklarının, yeni alışkanlık edinmek için gereken zamanı vermemesi ve değişimi zorlayabilecek bir yönteme sahip olmamak.*

Zaman Kullanım Alışkanlığı: Demir Elbise!

Demir elbise nasıl ki hareketlerimize imkan vermeyerek arzu-gerçek arasındaki fark kadarlık bir acı veriyorsa, zaman kullanım konusunda yavaş yavaş oluşan alışkanlıklar da öylesi bir gerçeklik oluşturuyor ve değişim konusundaki arzularımızın bir acıya (*kendini, başkasını ya da kaderini suçlama acısına*) dönüşmesine yol açıyor.

Tedricen oluşan her şey gibi zaman kullanım alışkanlıkları da kendini unutturup onunla birlikte yaşamayı normalleştiriyor.

Daha kötüsü de var: p Ev gibi p Zihin!

p Ev psikolojisi konusunda arařtırmalar⁵⁸, bunun bir temizlik-pislik problemi olmadığını, temizlik ve pisliğin bir sonuç olduğunu söylüyor. Problem *zihinsel kirlilikten*⁵⁹ kaynaklanıyor. Kaynağı *zan, kaba tahmin, duyum, dedikodu, propaganda ve akıl kibri*⁶⁰ gibi kirli bilgilerle örüntü yapmış, kişinin kendisine eksiksiz bir *evren tasavvuru* gibi görünen *zihinsel kirlilik* ve onun yol açtığı “her şeyden bir parça, hiçbirine tam ilgi”, yani *p zihin* durumu.

⁵⁵ “Adil yaşam” için bkz. <https://www.kavramutfagi.com/kavram/adil-yasam>

⁵⁶ “Adil Yaşam Manifestosu” için bkz. <https://bit.ly/3lxvaAi> ve <https://bit.ly/3zH8cMg> Sah.9, (3.a)

⁵⁷ “Steven Woolf ve Robert E.Johnson tarafından yapılan hesaplamalar, en az iki konuda “hayret verici buluşlar” hariç olmak üzere mevcut tedavi usullerinin daha yaygın kullanılmasıyla daha fazla hayat kurtarabileceğini göstermiştir. Bir rnek, inme konusunda Aspirinden %74 daha etkili olan trombosit birikimi önleyici ilaçla eşit faydanın, halen %58 olan Aspirin kullanımının %100e çıkarılmasıyla sağlanabileceğidir. Diğer rnek, Statin'den 3 kat etkili kolesterol ilacı yerine mevcut Statin ilaçlarının kullanımının %100e yaygınlaştırılmasıyla eşit etki elde edilebileceğidir.” <https://bityl.co/AoIF>

⁵⁸ Bkz. <https://www.psychologytoday.com/us/blog/hope-relationships/201409/the-psychology-behind-hoarding>

⁵⁹ “El, yüz ve zihin temizliği” için bkz. <https://www.kavramutfagi.com/makale/el-yuz-ve-zihin-temizligi>

⁶⁰ Akıl kibri ya da kibirli akıl deyiimiyle kendi aklının eksiksiz olduğu inancına sahip oluş kastediliyor.

Zaman kullanım alışkanlıklarını derinden etkileyen bu zihin ve yaşam durumu, kendini değiştirmenin karşısındaki önemli engel olarak tanımlanıp çare aranmadan ilerlemek güç görünüyor.

Ve çözüm olarak ev yapımı bir ilaç!

Bazı ilaçların birden fazla ve birbiriyle ilgisiz görünüşlü hastalıklara karşı kullanımı gibi acaba *Etkili Diğerkamlık (efektif altruizm)*⁶¹ ile *Zihinsel Temizlik* aynı ilaçla sağlanabilir mi?

Öyle görünüyor ki ikisinin de ilacı, “seçicilik”tir. *Kaynaklarımı (zaman, para, çaba vd) hangi amaca yönelik olarak kullanmalıyım ki azami etkiyi sağlasın?* etkili diğerkamlığın seçicilik sorusudur.

Diğer yandan aynı soru, zaman ve eylemlerimizi hangi amaca yönelik olarak kullanacağımız tercihlerini yapacak *zihinsel örgüyü* (evren tasavvuru) kirden arındırmak için de geçerlidir.

Zihinsel örgüyü tarayıp kirli bilgilere dayalı olanları bulmak güçtür. Bunun yerine, o bilgilere dayalı somut karşılıkları (zaman kullanımları) taramak çok daha kolaydır. Herkes, zamanını nasıl kullandığını kolayca bir çetele haline getirebilir. Yeterli miktarda bilgi biriktikten sonra bunlar gruplaştırılarak, kişiye özgü zaman kullanım profili ortaya çıkar.

Bunu takiben en çok zaman alandan başlanarak tek tek şu soru sorulabilir: *Ayırdığım bu zamanı ayırmaz isem ne gibi bir zarar doğar?*

Listedeki her zaman payının, zihin örgüsünde bir veya daha çok ilişkisi olduğunu ayrıca belirtmeye gerek yok.

Sürprize -ne olur ne olmaz- hazır olunmalı!

Genelleştirmek doğru değil, ama eğer zaman kullanım çetelesinde “*bir zarar doğmaz*” olarak işaretlenecek olanların toplamının %50 lere vardığı görülürse bu büyük bir sürpriz sayılmamalıdır.

Mevcut zamanların nasıl kullanıldığını yakından gözleyenler, boşa çıkarılabilecek zaman payının yanısıra, bir de yapılması zorunlu / yararlı işlerin daha hızlı nasıl yapılabileceğinin de önemini bilirler.

Günümüz bilişim araçlarının zaman kullanımı konusundaki etkisiyle ilgili şu şakayı ciddiye almak da epey bir getiri sağlayabilir: *İşleri verimsiz yapmanın çeşitli yolları bulunabilir; bilgisayar kullanmak şart değildir!*

⁶¹ “Etkili Diğerkamlık” için bkz. <https://www.kavramutfagi.com/kavram/etkili--effective--ozgecilik--digerkamlik--altruizm->

6. Trajik Kibir

Bir gözlem..

Türkçemizdeki en anlamlı deyimlerden birisi “*kanı beynine sıçramak*”tır denilebilir. Evrimin bir hediyesi sayılmak gereken bu deyim, bir tehlike anında ilk olarak ve de derhal, beynimize pompalanan kanın taşıdığı bol oksijen yardımıyla daha hızlı düşünmeyi anlatıyor. Söz konusu tehlikeye karşı seferber edilebilecek tüm çareler böylelikle aklın tercihinine sunuluyor. Bu değişmez süreç aynı zamanda çok genel bir sorun çözme yöntemini de hatırlatıyor: Tehlike (yani sorun) ne kadar büyük (yani karmaşık) ise, o kadar çok O² (yani akıl).

Gözlemim o ki, insanların (yani benim rastladıklarımın) çoğu, bu biyolojik gerçekliğe inanmıyor ve sıradan yaşamın gerektirdiği akıllarımızın daima yeterli olacağına, gerekirse yukarı doğru bakıp başımızı kaşımanın, o da yetmezse daha akıllı olduğuna inanılan birisine danışmanın (çünkü akıl akıldan üstün olabilir) yeteceğine; bundan fazlasına ihtiyaç gerektirebilecek bir sorun karmaşıklığının da (sorun bize kıyamayacağı için) söz konusu olamayacağına inanıyorlar.

Bundan dolayı da, en ileri karmaşıklıkta sorunlar için öngörülen çare olarak da “ortak akıl” denilen ve birden fazla kişinin “uzlaşısı” (yani her bir kişinin azami akılla kendi durumuna en çok yarar sağlayacak çözümler arasındaki kesişim alanı) öngörülüyor.

Halbuki bu alan tahmin edilebileceği gibi, her birinin akıllarından bile daha küçük bir toplam akıllı harekete geçirebilir⁶². O halde karmaşık sorunlar için, daha yetkin bir “Birleşik Akıl”a ihtiyaç olmalıdır⁶³.

İşte sorunun başladığı yer de burası!

Yetkin (veya birleşik) Akıl, tanım olarak bir araya gelen kişilerin tek akıllarından, hatta toplamından daha büyük bir akıldır. Aynen, belirli karmaşıklığa sahip sorunların bir araya geldiğinde toplam karmaşıklıktan daha büyük bir kompleksite oluşturmaları gibi.

Ama çoğunluk, ihtiyaç olan yetkin aklın ancak kümedekilerin en zeki⁶⁴ ve akıllısı olabileceğini, ondan daha yetkin bir aklın olamayacağını, eğer o da yetmiyorsa kümeye daha zeki ve akıllı birilerini katmak gerektiğini düşünüyor. Bu -muhtemelen kendi gururunu korumak amaçlı- *kolektif kibir*, kırılması gereken bir açmaz değil mi?

Önce kibrin nedeni anlaşılmalı..

Bir neden akıl daraltıcılarda saklı gibi. Buna göre bir yol, *akıl daraltıcıları*⁶⁵ incelemektir. Zihin haritasını inceleyen herkes kendi akıllarını daraltan, serbest bırakmaya engel tek şeyin, onların doğruluklarına olan zan ve inançlarından başka bir şey olmadığını görecektir. Akıl daraltıcılardan biri de, toplumdaki bilim insanlarının aklının en üstün akıl olduğu önyargısıdır.

Bilim insanlarının insanoğlunun yaşamını düzenlemede tek başlarına bürokratik akıl olmadan sağlıklı bir uygulama ortaya koyamayacakları, her iki akıl türünün de farklı değerleri olduğu ortaya konulmuştur^{4a}. Bilimsel gelişmenin anahtarı yanlışlanabilirlik ilkesi, aslında “*nasil bu denli emin olabiliyorsun?*” sorusu değil midir?

Kanımca ikinci neden insan doğasındaki tembelliktir. Öyle ya eğer daha yetkin bir akıl mümkünse, bu herkes için *daha fazla çaba, sınırları zorlama, alışkanlıkları terk etme, evren tasavvuru içinde zorlamayla birbirine destek olabilen varsayımları sorgulamaya açıp gerekirse terketmek* gibi, o ana kadar zihinsel -dolayısıyla da maddesel- konfor sağlamış yaşamı, belirsiz bir amaç uğruna bozmak anlamına gelmiyor mu? Halbuki bu denli uğraşmak yerine, yetkin akıllı kim iddia ediyorsa ondan kanıtlamasını istemek ve

⁶² Bkz. <https://www.kavramutfagi.com/kavram/ortak-akil>

⁶³ Bkz. <https://www.kavramutfagi.com/kavram/birlesik-akil-yetkin-akil>

⁶⁴ Bkz. <https://www.kavramutfagi.com/kavram/dusunme-ogeleri>

⁶⁵ Bkz. Akıl Daraltıcılar <https://bit.ly/3A4bv0C>

^{4a} Bkz. The Guardian gazetesinin ilgili iki makalesi,

çözümlemeyen sorunların faturasını da kadere veya başka birilerine kesmek daha kestirme bir savunma yoludur.

Açmazı kırabilecek birkaç yol var gibi..

- Bir yol, akıl daraltıcılarını minimize edebilme yeteneği yüksek, zeki ve belli konularda uzman -fakat tek yönlülük tuzağına tutulmamış- kişilerin bir araya getirilerek bir panel oluşturulması, 1930'lu yıllarda uygulanan ve *The Vienna Circle* (Viyana Çevresi) olarak bilinen yöntemdir⁶⁶.

Günümüz imkanları, '30lu yıllara göre olağanüstü düzeyde olduğuna göre, coğrafya, zaman hatta dil gibi bariyerleri aşabilecek yollarla, böylesi bir girişim gerçekleştirilebilir.

Viyana Çevresi yetkin akıl üretme bağlamındaki ilk girişim değildir. Niccolò Machiavelli 1513'te "Prens⁶⁷" adlı yapıtıyla yetkin aklın ilk örneklerinden birini vermişti. Burada vurgulanmak istenilen, Machiavelli'nin önerdiği yöntemler değil, akıl daraltıcılarından nasıl kurtulup, genişleticileri nasıl harekete geçirdiğidir.

- Farklı bir yol insanlara akıllarının ne denli yanıltıcı olabileceğini göstermek olabilir. Yüzde yüz emin olduğu bir şeyin öyle olmadığını birkaç defa gören bir kişinin her şeye daha bir "su mantığı"⁶⁸ ile bakması olasıdır.
- Diğer bir yol, büyük sayıda ve birbirinden farklı bakış açılarına sahip kişinin birbirinden habersiz olarak belirli tahmin sorularına cevap vermeleri; tahminlerindeki doğrulukların bir veri tabanında tutulması ve tahmin ortalaması hesaplanırken bileşik tahmin doğruluğu yüksek kişilerin tahminlerine daha yüksek bir çarpanla yer verilmesi olarak özetlenebilecek yöntemdir⁶⁹.
- Daha ileri bir yöntem, bir önceki metodun, bir *bilgi tabanı*⁷⁰ (*knowledge base*) ve yapay zeka eşliğinde uygulanmasıdır.
- Bütün bu yolların hangisi benimsense, dikkate alınması gereken bir ön koşul, "bir şey yapmak isteyenlerin önce bir şey yapmamayı öğrenmeleri"⁷¹; yol açıcı bir yöntem olarak kullanılabilir.

Bir sorunun çözümü konusunda zihnindeki bir çözüme ya da bileşenlerine "yapışmış" kişilerden, bu bileşenleri içermeyen çözüm seçenekleri yaratmasını ya da en azından bu yolda çaba harcamasını beklemek beyhudedir. Bu tür düşünce sistemlerinin nasıl, hangi hallerde işlemediğini, yanılgıya sürüklediğini çalışarak, ortaya koymak toplum için faydalı olabilir. En azından toplumun düşünmeyi seven kesiminden. Aslında bir bakıma düşünmenin de duygusal boyutları vardır, henüz keşfedilmemiş olsa da, "educated guess" olmasa da çağdaş nöropsikiyatri bilgisi bize bunu gösteriyor; sevgi olmadan beyindeki bazı düşünme kanalları açılmıyor.

Bu tür çalışmalara girebilecek kişilerden ilk -ve belki de tek- talep edilebilecek şey, bu yapışmayı engelleyebilecek "zihinsel çıplaklıktır". Buna razı olmayan, bir dizi "düşünmeye kapalı alanlar barındıran zihinler", başkalarının onlar için kurguladıkları oyunların figüranları olmaya mahkumdurlar.

Günümüz Türkiye'si ve içinde bulunduğu ve bu sorunlara maruz kalanlarca sorun olduğu teşhisine henüz varılamamış, yani kendi aleyhine olan sorunu, lehine bir avantaj görme sendromunun gölgelediği, bir tür uyumsuzluğun uyumundan haz aldırıcı, zihinlerde bilişsel ve duygusal bağımlılık yapan sorunlar

⁶⁶ Bkz. Bkz. Exact Thinking in Demented Times The Vienna Circle and the Epic Quest for the Foundations of Science by Karl Sigmund, Douglas Hofstadter, <https://bit.ly/3BmdQ7d>

⁶⁷ Bkz. <https://amz.run/5FRb>

⁶⁸ Bkz. Edward De Bono, Water Logic, <https://www.debono.com/Books/Water-Logic>

⁶⁹ Bu yöntem <https://www.gjopen.com/> ve <https://www.soundpredict.com/> web sitelerinde uygulanmaktadır.

⁷⁰ Bkz. IBM Watson News Explorer, <https://youtu.be/JrOCrQNU1Bw>

⁷¹ Bkz. <https://tinaztitiz.com/birseyyapmak-isteyenler-once-birseyyapmamayi-bilmeli/>

bulamacı⁷² halen harekete geçirebildiğimiz akıl düzeyi ile çözülmek bir yana daha da anlaşılabilir hale getirilmektedir, karmaşık değil, kargaşa temelli düşünme tikanıklıklarını ortaya çıkarmaktadır.

Toplumsal düşünün kesimlerinin siyaset erkini ve muhalefet etme, yargılama, yasama erkini elinde tutanlar olarak görülmesi, bunu basın ve yayın organlarının pekiştirmesi; onları ortaya koyan rastgele, ilkel toplumsal aklın baskın rolünü ortaya çıkararak kısır döngüye neden olmaktadır.

O nedenle, kibirin bir yerde en yüksek hiyerarşik basamakta belirleyici köklerdeki yönetim erki uygarlığı özümseme olanağı bulamayan, geçim derdindeki geniş kitlelerdir. Burada salt bilimi eğitim ile kazanamama değil, bilimin gösterdiği soyut, uzun vadeli hedeflerde anlık fizyolojik hazlar, kibir doyumunu, Maslov ihtiyaçlarının yerine getirilme süresinin kısalığı yatıyor olabilir.

Burada kolektif olan bir husus ise hem bu alt, taban görünen, içgüdü yönlendiricisi siyasal kesimin, hem de onlardan aldığı destekle, yani rasyonalizmi kullanmama desteğiyle öne çıkan yetki sahiplerinin ortak akılsızlığın bir tür ayrıcalıklı survival hakkını kendilerine hak görmeleri ve bunun kutsal olduğuna inanmalarıdır.

Bu kök nedenlerin de kökeninde Jung'un kuramı yatıyor olabilir; primitivizmin modern yaşamdaki uzantılarının, obsesyonlardan, toteme kadar sürdürülmesi. Bu yüzden de dikkat edilirse daima, sorunlar bütünü (bulamaç) sadece belirli yüzeylere düşen görüntülerini -diğerlerini göz ardı ederek- ya da (biraz mizah katarak) ekteki hanımefendinin⁷³ kullandığı sözel metodu kullanarak teknik deyimle sub-optimizasyon yoluyla çözümler önerilmektedir.

Bulamacın tamamı dikkate alındığında ise en derindeki yapı taşlarına yönelmek, yani o taşlardaki iyileşmelerin bütüne yansımaları beklemek; bu arada da sorunlardan beslenen kesimlerin dirençlerini aşabilecek daha güçlü yöntemler keşfetmek ve/ya icad etmek gerekiyor.

Bu yöntemler arasında akıl inhibitörleri Maslovcu aç kesimlerin doyuma ulaşabileceği ve uygarlığı, gelişimi bozmayacağı seçenek doyum araçlarının keşfedilmesi ve geliştirilmesi gerekiyor. Toplamların akıl seviyesini düşüren üst, ayrıcalıklı, power sahibi azınlık kesime ise birtakım "yem" doyum araçları öne sürmek mümkün olabilir.

Bu "yemleme" aslında, onları kendi yollarında dolandıracak, hesap edemeyecekleri, öngöremeyecekleri, onlardan da irrasyonel olan arap saçına dönüştürme mekanizmalarıdır. Bu alana, arkeolojik bulguları ve sosyoarkeolojiyi, etnolojiyi incelemek belki bazı temel bir kaç olguyu biz yeni çağ insanlarına gösterebilir, zira toplumların gelişimi ve deviniminde tekerrür gibi görünen basamaklar, aslında helezonik bir uyumsuz gelişimin manifestosu olabilir.

Bütün bunlar daha yetkin akıllar üretmeyi, (bunun için de önce felsefeyi toplumda yaygınlaştırmaya çalışmak, toplumda rol sahibi, akıllı üçüncü plana atan aktörlere ve popüler kültüre felsefe, matematik, mantık eksiklerini yüzlerine vurma, sık sık hatırlatma baskısı yapmak gerekiyor olabilir, ne de olsa toplumlarda da ivme kazanmanın, gelişimin faktörlerinden biri duygudur, duygu drive'ıdır, itkisidir) zorunlu kılıyor; bunun için de bu kolektif kibrin yerini alabilecek, "anlayamıyorum o halde..." diyebilen bir kolektif alçakgönüllülük, sabır ve şans gerekiyor.

⁷² Bkz. Sorunlar Bulamacı, <https://ggle.io/3cYM>

⁷³ Bkz. https://youtu.be/f0ef3JV5_Go

7. Akıl ya da Kavrama Gücü

Yetkin Akıl (YA) ilk duyuşta bile bir yabancılık, bir tepeden bakış algısı uyarıyor. Belki de içten içe tutkuyla bağlı olduğumuz, en sevinçli, en kederli zamanlarımızda bile bir an yanımdan ayrılmamış sadık dostumuza (aklınız demek istiyorum) karşı bir meydan okuma yaratıyor.

Ortak Akıl, Kolektif Akıl, Birleşik Akıl gibi terimlere aşina olanlarda bile cisimlendirilmesi güç bu soyut şeyin bir de *yetkinleşmiş hali* ima ediliyor.

Bu yabancılaşmayı biraz olsun azaltabilmek için “akıl” sözcüğü yerine sözlükteki karşılıklarından⁷⁴ -bence- en işe yararı olan “*kavrama gücü*”nü benimseyerek, cisimlendirme yolunda bir kısa adım atayım: *Akıl, çevremizde olup bitenleri kavrama, onlar üzerinde düşünme ve onları paylaşım araçları olan dillerimizdir.*

“Dillerimiz” ile kast edilenler ise başta *sözel dil* olmak üzere icat ettiğimiz çeşitli diller⁷⁵. *Matematik, mantık, grafik ve diğer diller*. Bir de o dillerin kullanım yetkinliğini sağlayan yetenekler ya da sınırlayıcılar var. IQ, EQ ve diğerleri ile *Akıl Daraltıcılar* gibi.

“Her dil çeşidi bir akıl anlamına geliyor”

Bu özdeşliğin anlaşılması, *Yetkin Akıl* kapısını açacak olan anahtardır. Eğer *dillerin, kavrama gücü*’nün başlıca aracı olduğu kabul edilirse, bu dil birlikteliğinin de birleşik (yetkin) bir kavrama gücü oluşturacağı gibi bir olgu ortaya çıkacaktır. Dahası, bu yetkin kavrama gücünün (yani aklın) keskinleşmesini sağlayabilecek her bir dilin kavrama gücünü artırıcı yolların birlikte kullanılmasıyla daha da gelişmiş bir akıl ortaya çıkacaktır. Aranan akıl budur.

Tanımlanan bu sürecin tersi de aynı şekilde geçerlidir. Kümeden ayrılacak her dil veya o dilin gücünü artırıcı öğe, bileşik aklı zayıflatacaktır. Giderek kümedeki dillerin ve destekleyici öğelerin azalmasıyla, en basit olguları kavrayamayan bir akıl düzeyi ortaya çıkacaktır. PISA testlerindeki “*anadilinde okuduğunu anlayamamak*” şeklinde ortaya çıkan yerimizin bu olgu yoluyla değerlendirilmesi yararlı olur.

Küme oluşturan diller ve onları destekleyen KGA (Kavrama Gücü Arttırıcılar)ın giderek azalmasının doğuracağı “*akılsızlık ortamı*”nın sonuçları maalesef sadece PISA sonuçları ile sınırlı değildir.

İlgili Zihin Haritasında da² görüldüğü gibi, çeşitli diller bir diğer dilin (şiddet dili) olumsuz etkilerini terbiye edici etkiler yaratabilmesini sağlamaktadır. Bu nedenle, terbiye edici etkinin azalmasına yol açacak her zayıflama, ortadaki kavrama ve ifade gücü ihtiyacının bir başka yoldan tamamlanmasına yol açmak zorundadır. Toplumdaki yaygın şiddetin ve onun çeşitli düzeydeki yansımalarının (en hafifi *sözel şiddet, hakaret, taciz* vd) kaynağı olacaktır.

Somut sorunlar ve Yetkin Aklın buluşturulması: Nasıl?

Daha ilerlemeden hemen önce işaret edilmesi gereken iki ön koşul var:

Ön koşul 1) Sözü edilen diller ve onları kullanma yetileri ne denli eksiksiz olsalar dahi bu, herhangi bir sorunun mutlaka tam anlaşılabilmesi ve çözümler üretilebileceği anlamına gelmez. Garanti edilebilecek tek şey, yetkin aklın ancak bu kadar harekete geçirilebileceğidir. Bu düzey ise ele alınan sorun konusunda üretilebilecek en yüksek aklıdır.

Ön koşul 2) Zihin haritasında bir bütün olarak görünen parçalar aslında ayrı olup, her bir parçanın bir diğeriyle birleşik hale getirilebilmesi için bir “*birleştirme işlemi*”ne ihtiyaç vardır. Bu, zaman, beceri ve emek demektir.

Örneğin, “**Söz ve Yazı Dilleri**” ile onun Kavrama Gücü Arttırıcılarından birisi olan “**Sözcük ve Kavram Dağarcık Zenginliği**”ni birleştirmek için, ilgili çalışma grubundaki kişilere özgü bir eylem planı yapıp uygulanması gerekir. Bunun basit ve kısa süre içinde yapılabilecek bir iş olmadığı bellidir.

⁷⁴ Bkz. <https://kavramutfagi.com/kavram/akil-kavrama-gucu>

⁷⁵ Bkz. <https://bit.ly/43H569U>

Buna göre zihin haritasındaki tüm birleştirmeler bu tür eylem planları uyarınca yapılmak zorundadır. Kuşkusuz çalışma grubunun seçiminde “**bu ihtiyaçları en aza indirecek kişilerin seçilmesi**” gibi bir yol kısaltıcı tercih yapılarak, Yetkin Akıl üretimi daha mümkün hale getirilebilir.

Bir diğer yol kısaltıcı önlem, “**soruna özgü ağırlıklandırma**”dır. Zihin haritasındaki her dil, sonuçta üretilecek yetkin akıl açısından -sorunun niteliği dikkate alındığında- eşit önemde olmayabilir. Buna göre, 80-20 kuralı uyarınca sonucun %80 ini etkileyecek %20 dil ve kavrama gücü artırıcı öge seçilebilir.

Üçüncü bir yol kısaltıcı önlem, bu yolda tekrarlanacak uygulamalar kullanılarak “**yapay zeka araçlarından birisinin eğitilmesi**”dir.

Good Judgment Project⁷⁶ örneğine benzer biçimde, çok sayıda problem çözümünde görev almış kişilerden oluşan bir **kişiler panelinin**⁷⁷ oluşması ise bir diğer kolaylaştırıcıdır. Nitekim 2020 yılında tasarlanan Sound Predict[®] adlı Beyaz Nokta[®] web sitesi⁷⁸ bu amaca yönelik “**güçlü tahmin yapabilen kişiler paneli**” oluşturmak için kullanılabilir.

Dil ve KGA birleşimi yoluyla dillerin çeşitli düzeylerde akıllandırılması böylece -pratik açıdan- mümkün olabilir.

Belirli bir sorun’un çözümü -ki teknik olarak bir veya birkaç soru’nun cevaplanması⁷⁹, o da cevaplar konusunda bazı tahminlerde bulunmak⁸⁰ demektir-

Çeşitli dilleri daha akıllandırarak bu tahminleri yapmak üzere oluşturulan çalışma grubu, kendi karar vereceği bir müzakere yöntemiyle ilerler.

Sonuç

Bu yazıda önerilen oldukça meşakkatli yolla toplumun karmaşık sorunlarını (bulamaç⁸¹) ya da onun (yapı taşlarına⁸²) cevaplar, bugün için *İnsan Kümesi ve Yapay Zeka Melezlemesi (Hybrid Human Swarm Intelligence)* yoluyla aranabiliyor. Bu melezin YZ bileşeninin yarınlarda insanı bir yana itekleyip, ayrıca çözülecek sorunları da yeniden tanımlayacağından kuşku duyulmamalı. Etkileşimli büyük bütün herşeyi insana göre düzenleyen mevcut paradigmaya değil Tazmin Yasası denilebilecek bir ilkeye göre çalışıyor (galiba)!

“Bildiğimiz ve henüz varlığından haberdar olmadığımız tüm canlı ve cansızlar, bir bağlantılı bütün olarak, o bütüne uyum göster(e)meyenleri içinden atıp yenilerini üreterek yeni dengeler oluşturur. Bu süreçte, bütünün herhangi bir ögesinin görmezden gelinebilecek her hakkı, o varlıkla etkileşim halindeki diğerlerince yeni bir denge kurulana kadar diğer varlıklardan -orantısız da olabilecek ölçülerde- tazmin edilir.”⁸³

⁷⁶ Bkz. <https://goodjudgment.com/>

⁷⁷ Söz konusu kişiler, en fazla sayıda dil açısından en yetkin kişilerin en iç çemberde yer aldığı ve giderek daha az yetkinlere doğru büyüyen eş merkezli çemberler biçiminde örgülendiği varsayılıyor. Örneğin, Good Judgment Project’in en iç çemberinde Fareed Zakaria, Philip E. Tetlock - Dan Gardner (The Super Forecasting kitabının yazarları) gibi kişiler bulunuyor.

⁷⁸ Bkz. <https://soundpredict.com/>

⁷⁹ “Sorunları sorulara çevirerek çözülebilirliklerinin artırılması” için bkz. <https://tinaztitiz.com/sorukonferansi/>

⁸⁰ Her çözüm bir dizi soru’nun cevaplanması, daha net ifadeyle cevaplar açısından tahminlerde bulunmaktan ibarettir. “İlk Neden”i (https://en.wikipedia.org/wiki/Unmoved_mover#First_cause) bilemediğimiz sürece tahminden ötesini yapamayız. Bkz. <https://tinaztitiz.com/her-cozum-bir-tahmindir/>

⁸¹ Sorunlar Bulamacı için bkz. <https://ggle.io/3cYM>

⁸² Sorunlar Bulamacının Yapı Taşları için bkz. <https://bit.ly/3pPzSuX>

⁸³ Bkz. <https://adilyasam.net/ay-ilkeleri/>